

УДК 94 (37):316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.21>

Галина РУСИН

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000

ORCID: 0000-0001-9601-5466

Бібліографічний опис статті: Русин, Г. (2021) Етнопедагогічна складова змісту і форм діяльності громадських об'єднань та рухів в Західній Україні наприкінці XVIII – на початку XX століття. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 139–150, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.21>

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЗМІСТУ І ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА РУХІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті визначено етнопедагогічний характер діяльності громадських організацій та суспільно-релігійних рухів на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття, у зв'язку із чим проаналізовано етнопедагогічну складову частину змісту і форм діяльності молодіжних громадських об'єднань, учнівських класних громад, батьківських комітетів.

Обгрунтовано етнопедагогічну складову частину змісту і форм діяльності громадських рухів та об'єднань Західної України переважно в другій половині XIX – перших десятиліттях XX століття. Відзначено, що вагомість громадського складника у переліку провідних етнопедагогічних концептів визначається колективним характером суспільного життя західноукраїнської спільноти досліджуваного періоду. Обгрунтовано роль і значення громадських організацій та рухів в західноукраїнському регіоні в досліджуваній період (ці організації реалізували зміст і сутність Громади як провідного етнопедагогічного концепта; вони розвивалися як інституційна форма Громади; в них акумульовано величезний практичний досвід народно-педагогічної діяльності західних українців в досліджуваній період). Подано класифікацію громадських об'єднань і рухів в Західній Україні (суспільно-політичні рухи й організації; соціокультурні й просвітницькі рухи, товариства та спілки; освітні громадські рухи й спілки; науково-просвітницькі й наукові товариства, спілки та рухи).

Описано етнопедагогічну складову частину діяльності товариства «Просвіта» та «Рідна школа» в динаміці їх становлення та розвитку в XIX – перших десятиліттях XX століття на рівні поставлених просвітницьких, культурницьких, освітніх завдань в західноукраїнській спільноті. На підставі аналізу матеріалів звітів, зібрань, з'їздів громадських товариств доведено, що вони виконували роль координуючої структури й національно організованого педагогічного руху. Відзначено провідну етнопедагогічну місію громадських товариств (на рівні Родини – у вигляді підтримки українських сімей з дітьми, організації сільських народних шкіл, притулків та сиротинців; на рівні Мови – як організація та опіка над діяльністю україномовних навчальних закладів, читалень, бібліотек, створення системи підготовки українського національного вчительства, організація видавництва науково-методичної та наукової літератури; на рівні Віри – як постійна і плідна взаємодія з християнськими конфесіями, передовсім, греко-католицькою церквою, в питаннях освіти, просвітництва, залучення народно-педагогічного досвіду української родини до навчання та виховання дітей).

Ключові слова: етнопедагогіка, громадські організації, «Просвіта», «Рідна школа», культура, релігія, мова.

Halyna RUSYN

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

ORCID: 0000-0001-9601-5466

To cite this article: Rusyn, H. (2021). Etnopedagogichna skladova zmistu i form diialnosti hromadskykh ob'iednan ta rukhiv v Zakhidnii Ukraini naprykintsi XVIII – na pochatku XX stolittia [Ethnopedagogical component of the content and forms of activity of public associations and movements in Western Ukraine in the late XVIII – early XX centuries]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 139–150, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.21>

ETHNOPEDAGOGICAL COMPONENT OF THE CONTENT AND FORMS OF ACTIVITY OF PUBLIC ASSOCIATIONS AND MOVEMENTS IN WESTERN UKRAINE IN THE LATE XVIII – EARLY XX CENTURIES

The article identifies the ethno pedagogical nature of the activity of public organizations and socio-religious movements in Western Ukraine in the late XVIII – early XX century, in connection with which the ethno pedagogical component of the content and forms of the activity of youth associations, student communities and parent committees.

The ethno pedagogical component of the content and forms of the activity of public movements and associations of Western Ukraine, mainly in the latter half of the XIX and the first decades of the XX century, is substantiated. It is noted that the importance of the public component in the list of leading ethno pedagogical concepts is determined by the collective nature of social life of the Western Ukrainian community in the studied period. The role and significance of public organizations and movements in the Western Ukrainian region in the studied period are substantiated (these organizations implemented the content and essence of the Community as a leading ethno pedagogical concept; they developed as an institutional form of the Community; they accumulated vast practical experience of folk pedagogical activity of Western Ukrainians in the studied period). The classification of public associations and movements in Western Ukraine is given (socio-political movements and organizations; socio-cultural and enlightenment movements, societies and unions; educational social movements and unions; scientific and enlightenment and scientific societies, unions and movements).

The ethno pedagogical component of the activity of the Prosvita and Ridna Shkola societies in the dynamics of their formation and development in the XIX-first decades of the XX century at the level of the set enlightenment, cultural and educational tasks in the Western Ukrainian community is described. Based on the analysis of materials of reports, meetings and congresses of public societies, it is proved that they carried out a role of coordinating structure and nationally organized pedagogical movement. The main ethno pedagogical mission of public societies is noted (at the level of Family – support of Ukrainian families with children and organization of rural public schools, shelters and orphanages; at the level of Language – organization and guardianship of Ukrainian-language educational institutions, reading rooms and libraries, creation of the system of training for Ukrainian national teachership and organization of publishing of scientific and methodical and scientific literature; at the level of Faith – constant and fruitful interaction with Christian denominations, principally the Greek Catholic Church, in terms of education, enlightenment and involvement of national pedagogical experience of the Ukrainian family in teaching and raising of children).

Key words: ethno pedagogy, public organizations, Prosvita, Ridna Shkola, culture, religion, language.

Постановка проблеми. Вагомість громадського складника в переліку провідних етнопедагогічних концептів визначається, на нашу думку, колективним характером суспільного життя західноукраїнської спільноти досліджуваного періоду. Погоджуємося із ґрунтовним дослідженням Олександрри Юркевич (2018) стосовно того, що «більшість національно-культурних і соціально зорієнтованих товариств, які функціонували у 20-30-х рр. ХХ ст., виникли ще в австрійський період і, виступаючи як самостійні вагомні чинники суспільного життя краю (виділення моє. – Г.Р.), весь накопичений наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. культурний потенціал так чи інакше використовували для просвітницької, загальноосвітньої та агітаційно-пропагандистської роботи серед населення» (Yurkevich, 2018, p. 102). В. Гнатюк (1881) писав у своїх «Вибраних статтях про народну творчість»: «Ступінь культурного розвитку кожного народу залежить в першій мірі від усіх культурних осередків, які він потрафить у себе витворити, отже головно від шкіл та таких інституцій, що може не безпосередньо, але посередно мають вплив на освіту ширших кругів якоїсь суспільности, значить, різ-

них наукових товариств та академій» (Hnatyuk, 1981: 59).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток української етнопедагогіки в різних її аспектах та в різні часи став предметом дослідження багатьох відомих учених: 1) в галузі методології історії педагогіки, в тому числі історіографії (О. Адаменко, Л. Березівська, С. Бобришов, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, Н. Коляда, Г. Корнетов, Е. Панасенко, Н. Сейко, І. Стражнікова, О. Сухомлинська та ін.); 2) у сфері етнологічного (К. Гріца, Т. Зубко, М. Крепон, Дж. П. Мердок, І. Мірчук, А. Паладі-Ковач, О. Рафальський, М. Степико та ін.) та етнографічного (О. Васянович, Д. Ганус, В. Гнатюк, Й. Добровський, Р. Кирчів, І. Кожоляко, Ф. Колесса, А. Тейлор, Х. Ханч та ін.) аналізу проблеми розвитку етнопедагогіки українців в різних регіонах; 3) в галузі історико-педагогічної нарративістики (О. Адаменко, Г. Васянович, Л. Ваховський, О. Петренко, О. Сухомлинська та ін.); 4) у площині історико-педагогічного та науково-методичного аналізу української народної педагогіки (О. Березюк, О. Вишневський, О. Дубасенюк, Т. Завгородня, М. Левківський,

С. Перський, Г. Розлуцька, М. Стельмахович, М. Ступарик, М. Чепіль та ін.).

Мета статті – обґрунтувати роль і значення громадських організацій та рухів в західно-українському регіоні, розкрити зміст та сутність Громади як провідного етнопедагогічного концепта.

Основний зміст. Початок українського національного громадського руху, що має в собі етнопедагогічну складову частину, ми відносимо до часу утворення «Руської Трійці» (у 20-х рр. XIX століття). Учасники цього товариства – студенти Львівського університету та духовної семінарії – поставили перед собою мету впровадження української мови в систему освіти та церковну службу. Це громадське літературне об'єднання репрезентували видатні літератори, осітяни, науковці: Маркіян Шашкевич (1811–1843), Яків Головацький (1814–1888), Іван Вагилевич (1811–1866), Антін Могильницький (1811–1873). Ми вбачаємо велике значення для розвитку української народної педагогіки досліджуваного періоду в тому, що ця громада збрала значний масив західноукраїнських народних пісень, оповідок, казок у збірці «Зоря» і спробувала видати цю збірку друком. Упродовж півтора року рукопис вивчався і цензурувався в різних установах (Львівському університеті, у віденському цензурному комітеті, губернському уряді) і не отримав дозволу на друк. Водночас усьому світові відома ця збірка під назвою «Русалка Дністрова», що була видрукувана в Будапешті завдяки старанням Я. Головацького у 1836 році (Stuparik, 1994, p.143).

Величезний вплив на розвиток громадського руху в Західній Україні справила європейська «весна народів», що прийшла на період *середини XIX століття*. У цей час в середовищі західних українців засновуються не лише мистецькі і літературні об'єднання, а й перші громадсько-політичні рухи, як «Головна Руська Рада», утворена у Львові у 1848 році. Вона ставила за мету, окрім соціально-політичних завдань, «вдосконалення язика нашого, запровадження його в школах нижчих і вищих... поширенням добрих і корисних книжок в язиці руськім... поставити язик наш на рівні з іншими в урядах публічних» (Zorya, 1848). Успішна реалізація цієї мети відображена була в наказі австрійського цісаря (9 травня 1848 року) про введення української

мови в освітній процес в регіонах, де переважно представлена українська спільнота. Наступним кроком у запровадженні широкого громадського просвітницького руху в Західній Україні стало створення «Галицько-Руської Матиці» на чолі з М. Устияновичем (1839–1903), а її першою акцією – відкриття читальні українських книг у Коломиї. С. Перський (1932) пише у своєму дослідженні, що це товариство «зороване й назване на зразок інших словянських освітніх товариств», як «Сербської Матиці», що існувала вже від 1826 р. у Пешті, та «Чеської Матиці» з 1830 р. в Празі.

Попри великий потенціал, закладений у громадському відношенні «весною народів», М. Возняк (1924) оцінює середину XIX століття як період марнот і втрачених можливостей для української громади та її прагнень, оскільки, на його думку, «весна народів» захопила українців «неприготованими до громадського життя» (Wozniak, 1994).

Друга половина XIX століття позначилася заснуванням чи не найбільш народно-педагогічно орієнтованої громадської організації українців у Західній Україні – «Просвіти» (1868 р.). Діяльність цього товариства досить ґрунтовно вивчена істориками Р. Гаратом (2005), І. Зуляк (2009), О. Потіхою (2019), С. Перським (1932), Г. Сварник (2009) та ін. Історія «Просвіти» розпочалася, власне, з того моменту, коли в другій половині XIX століття один з найбільш відомих громадських діячів того часу, о. Степан Качала, запропонував заснувати окреме видавниче товариство, яке би опікувалося видавництвом підручників, методичної літератури для вчителів, дитячими книжечками для читання: «Заснувати на основі законів про товариства з 1867 р. нове т-во, що поставило би собі за ціль: «Спомагати народню просвіту в напрямках моральнім, матеріальнім і політичнім через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить». ... міністерство прийняло статут до відома дозволило заснувати товариство «Просвіта» – розпорядком з дня 2 вересня 1868 р.» (Persky S., 1932).

О. Потіха відзначає, що «Просвіта» фактично стала матір'ю для всіх більш пізніх українських громадських організацій і товариств. Головними напрямками її діяльності, пов'язаними з народно-педагогічною спадщиною, вважаємо:

– організацію народних читалень, де накопичувався значний інформаційний ресурс народно-педагогічного й етнографічного змісту;

– заснування курсів для підготовки вчителів для народних шкіл як провідників ідей національного виховання;

– підтримку й організацію видавництв літератури українською мовою;

– організацію акцій, свят, маніфестацій, зокрема, на відзначення ювілейних дат в історії українського народу та його видатних представників;

– створення аматорських театральних (як і інших мистецьких) гуртків і спілок.

Для надання можливості читати як популярну, так і педагогічну літературу українською мовою «Просвіти» організували *читальні*, які поступово розширювали коло своєї діяльності, і крім суто читальної, стали виконувати ще й соціально-економічну місію (містили крамнички, каси ощадності, створювали рільничі спілки тощо). Проте основною їхньою функцією залишалася просвітницька, патріотична, виховна. На кінець XIX століття таких читалень «Просвіти» в Галичині нараховувалося маже три тисячі. Поступово «Просвіта» розширила читальні до рівня «Народних домів», особливо в Галичині.

З 1877 р. «Просвіта» почала видавати свою власну газету – «Письмо з Просвіти», що мала поширити ідеї цієї організації серед усього письменного люду – включно з селянами та ремісниками Західної України. Газета, як і інші видання «Просвіти», поширилася по читальнях, які стали поступово центрами не лише просвітництва, але й національної ідеї західних українців. С. Перський (1932) писав про їх діяльність так: «Життя по читальнях «Просвіти» плило повним руслом, поглиблювалося й стало виразником настроїв галицького села, що переживало трагедію малоземельності ... не до вподоби було це обшарникам, не на руку владі, не подобалося також і новому галицькому митрополитові Юліянові Кіловському... проте новий єпископ, що засів дня 12 вересня 1899 р. на станиславівському престолі, АнтрійШептицький, заохочував у своїх «Посланнях» засновувати читальні та взивав священників до праці в них» (Persky, 1932: 62).

Товариство «Рідна школа» як координуюча структура й національно організований педагогічний рух.

Товариство «Рідна школа» своїм початком мало організацію «Руська трійця» (20-ті рр. XIX століття), створену в 1833 р. Товариство провадило широку просвітницьку, організаційну і навіть інколи законотворчу діяльність в західноукраїнському регіоні, що відзначено у щорічних звітах «Рідної школи», які містяться в опрацьованих нами архівних матеріалах. Так, у звіті Руського Педагогічного товариства у Львові за 1881–1890 роки зазначалося, що РТП внесла до сейму кілька важливих пропозицій: «1) о заряджене, чтобы управитель школы був не только в Ёроисповѣданя але и народности большости детей школьных, ... 8) о запомогу на выдаванэ органу своего «Учитель» и о запомогу для институту товариства подь покровомъ св.о.Николая у Львове» (Archive, Lviv, 1895). У звіті головного відділу Руського педагогічного товариства у Львові за 1895–1896 рр. наголошувалося, що «заданем товариства є, як відомо, промишляти над потребами руского народа на поли шкіл народних, середніх і висших, займатися основуванем руских шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі матернього язика» (Archive, Lviv).

У 1912 році товариство «Рідна школа» стало називатися «Українське педагогічне товариство», а з 1926 року – Українське Педагогічне Товариство «Рідна школа». Найбільш повно й активно діяльність «Рідної школи» в контексті збереження й примноження народно-педагогічного досвіду навчання й виховання дітей проявила себе з початком XX століття. Вважаємо, що цьому певною мірою сприяли й формально-нормативні причини: австійський, а згодом польський уряди позірно припускали функціонування національно налаштованої системи освіти українців, побудованої на засадах народної педагогіки та кращого європейського освітнього досвіду.

«Рідна школа» стала закладати приватні українські навчальні заклади, серед перших – перша українська приватна школа в Зарваниці, далі в Івашківцях і Щастівці (1906). Через кілька років (1909) Товариством було відкрито приватні українські гімназії в Рогатині й Городенці, Копичинцях і Яворові, Збаражі й Буську.

У 1912 році завдяки Українському Педагогічному Товариству було відкрито українську школу імені М. Шашкевича. Станом на 1935 р. в товаристві «Рідна школа» було задіяно більш як 80 тисяч учасників у 37 філіях в різних регіонах Західної України; вони організовувалися в майже 2 тисячах гуртків («кружків»).

У першій половині ХХ століття «Рідна школа» як громадський рух виступала найчастіше організуючим осередком для відкриття українських навчальних закладів по всій території Західної України. Один з найбільш міцних осередків цієї організації – «Руське педагогічне товариство» у Львові – у своїх звітах підкреслювали намагання урізноманітнити список заходів народно-педагогічного змісту, що проводився школами та гімназіями товариства. Так, у 1909\1910 навчальному році львівське товариство проводило тематичні вечорниці, концерти до пам'ятних дат (наприклад, на честь Т. Шевченка, з чого всі доходи пішли на друк українських книг), курси для неграмотних та ін. Члени товариства велику увагу приділяли навчанню дівчат-семінаристок, особливо з найбідніших прошарків, про що в звіті писалося, що «нігде правди діти, що третина нашої молодіж походить з бідніших верств суспільности та жиє часто густо в голоді і холоді...» (Archive, Lviv, 1910).

На початок ХХ століття товариство «Рідна школа» мало вже досить розгалужену структуру. Так, в Інструкції Головної Управи Українського педагогічного товариства у 1925 році зазначено, що «кружки» або філії товариства мають «дбати, щоби молодіж виховувалася в українському дусі... дбати, щоби в громаді була державна народна школа з українською викладовою мовою й українським учителем і боронити тої школи перед переменою ... Коли би українську державну школу – хоча би утраквістичну (двомовну) – хто будь домагався перемінити на польську, Кружок обов'язаний поробити всі законні заходи проти того» (Archive, Lviv, 1910).

Одним із таких «кружків» Українського педагогічного товариства, досить добре представленим в науковій літературі, було бережанське. О. Коковін (2014) пише, що воно існувало з 1903 року; проте питання заснування української народної школи вдалося вирішити аж через 10 років.

Товариство «Рідна школа» стояло на сторожі рідномовного навчання в Західній Україні, про що часто нагадувало в своїх документах. Так, у звіті цього товариства за 1911\12 н.р. К. Малицька зазначає, що «основою науки в нашій школі повинна бути в першій мірі і передовсім наука рідної мови, української мови. Се, чого не хочуть дати нашим дітям чужі, мусимо і повинні ми їм дати, значить: основне знане рідної мови в слові і письмі, познакомити їх з історією нашої літератури в єї найвизначніших представниках і їх найгарніших і найбільш характеристичних творах, розбудити любов до свого слова і охоту до дальшого студіювання рідного письменства» (Archive, Lviv, 1912). Авторка також прагне заохотити учениць та членів їхніх сімей до позашкільного читання, що розвиває знання рідної мови: «А арної мови треба ж і жінці-матери, що тихим вечером зимовим розповідає або читає своїм дітям чудову казку про лицаря-невмираку; треба вміти гарно читати і розповідати і учительці в школі, коли мзикою голосу хоче пірвати душі своїх учениць – терба сегої робітницї народній, що в читальни до просьвіти горне громади неграмотних, зацікавлюючи їх гарним читанєм – треба бас его і будучій Укінці-горожанці, що добувши собі рівних прав з мущиною, стане побіч нього в соймі і парламенті, добувати прав свому народови» (Archive, Lviv, 1912).

Архівні документи підтверджують, наприклад, що в 1929 році місцева громада «Рідної Школи» у м. Станіславі звернулася до кураторії Львівської шкільної округи з проханням визнати приватній семикласній школі імені М. Шашкевича «право прилюдности», тобто надати право до подальшої діяльності. Так само «Рідна Школа» створила комітет з організації української школи у м. Дубно, де така школа була відкрита у 1921 р. (Archive, Lviv, 1921).

Діяльність «Рідної школи» була підкріплена й новою редакцією їхнього Статуту (1926), де зазначалося, зокрема, що основними завданнями цієї організації на наступні роки було: розгортання нових та підтримка існуючих освітніх закладів; поширення мережі шкільних курсів; видавнича діяльність, особливо на користь української молоді; стипендіальна благодійність; розширення мережі українських дитячих садочків; заснування бібліотек та музеїв; підтримка мистецьких ініціатив українства; охо-

рона інтересів українського учнівства та вчительства (Zomko, 2011: 23–25).

Що стосується «Просвіти», то вона, хоча й програвала кількісно і якісно схожим за змістом польським просвітницьким структурам (передовсім, *Polskiemu Towarzystwu Szkolnemu*), зосередила свою діяльність на вирішенні завдань освіти дітей українців. Громадські рухи й товариства західних українців у той час почасти об'єднували свої зусилля для досягнення окремо поставленої мети. Так, у 1910 році було створено Красвий Шкільний Союз, що мав на меті поширити мережу українських навчальних закладів за допомогою створення спеціальних благодійних фондів. До цього Союзу ввійшли представники «Просвіти», Наукового товариства імені Т. Шевченка, «Учительської громади» та ін.

Як свідчать проаналізовані нами архівні документи, в одному лише Луцьку упродовж 20-30-х рр. ХХ століття функціонували численні громадські організації культурно-освітнього характеру, серед яких: Товариство імені Лесі Українки; Товариство імені Петра Могили; Луцький український музей тощо.

Товариство «Рідна Школа» в перші десятиліття ХХ століття продовжувало активно співробітничати з місцевими «Просвітами», які на той час мали свої осередки фактично у всіх містах, містечках і навіть селах західноукраїнського регіону. У 1922 році відбувся з'їзд *Луцького повітового товариства «Просвіти»*, який означив основні здобутки і невирішені проблеми в діяльності цієї організації. Матеріали цього з'їзду, що знаходяться у проаналізованих нами архівних матеріалах, свідчать про широку мережу філій цієї громадської організації по всьому повіту. Так, у «Протоколи з'їзду культурно-освітніх організацій Волині в м. Луцьку». 8 липня 1922 року зазначено, що на з'їзд прибули представники кількох просвітницьких організацій регіону: Луцької повітової «Просвіти» та її філій; Володимир-Волинської повітової «Просвіти»; Кременецької повітової «Просвіти»; Рівненської повітової «Просвіти»; Книгарні союзу кооперативів і Просвіти в Кременці; Книгарні «Відбудова» в Здолбунові; Острозького союзу кооперативів і Просвіти та ін. Крім того, на з'їзді «Просвіти» були присутні представники культурно-освітніх організацій Галичини, Кременецької української гімназії,

Луцької української гімназії, Холмської «Просвіти» («Рідна хата»), а також від польської партії «Визволення» (Archive, Volyn, 1912).

Зазначимо, що проведення цього з'їзду відбувалося в період загострення міжетнічних відносин у Західній Україні. Як зазначає М. Проців (2014), молодики з «ендеків» озгорнули проти українців терор, озброєні холодною та вогнепальною зброєю; вони влаштували вибухи в приміщеннях «Просвіти», Наукового товариства імені Шевченка у Львові, в будинку товариства «Сокіл» в Станіславі та ін.

У такій ситуації почав свою роботу просвітнянський з'їзд. Засідання відкрив голова організаційного бюро з'їзду Андрій Пашук. На порядку денному з'їзду було поставлено 3 основні питання: 1) справа об'єднання культурно-освітніх організацій Волині; 2) шкільна, дошкільна і позашкільна освіта; 3) преса і книгарні.

Із вітальним словом виступив голова львівської організації «Просвіта» д-р Володимир Гелевич, котрий наголосив на необхідності об'єднання зусиль усіх громадських організацій на користь українського народу. Оголошено було також вітання від Педагогічного товариства у Львові, Радикальної партії Галичини, Архімандрита Олексія, української соціал-демократичної партії Галичини. Крім того, біло надіслано вітальну телеграму вчительському з'їздові у Львові, який проводився в ті само строки. Наведені факти, на нашу думку, свідчать про високий рівень інтеграції та співпраці українських громадських організацій на Західній Україні у 20-30-х рр. ХХ століття.

Голова луцької Просвіти Андрій Пашук наголосив у своєму звітному виступі на необхідності утворення об'єднання культурно-освітніх організацій Волині. Члени зібрання стверджували про проблеми в діяльності громадських організацій культурно-освітнього спрямування: «Статут Просвіти дуже широкий, але виконати його надзвичайно трудно через відсутність енергії до боротьби в українського громадянства, навіть через непрацездатність деяких членів, відсутність матеріальних засобів, взагалі слабу організацію і вузький світогляд, а головним чином через перешкоди влади, котра навіть доходить до такого абсурду, що забороняє відбувати співанки в помешканнях бувшої церковної школи» (Archive, Volyn, 1922).

Представник берестецької філії Дубенської Просвіти говорив про «невимовні перешкоди влади в відкриттю самої Просвіти і в культурно-освітній праці її, про ревізії Просвіти поліцією з метою застрашення населення, аби відштовхнути його від Просвіти, про окрему реєстрацію членів Просвіти, про вимоги поліції подавати відомости про кожного вступившого в Просвіту члена, про цензуру кореспонденції Просвіти і просвітян, поліцією і навіть гміною. В Берестечку, аби добитись дозволу на театральну виставу, потребується неменше 2 місяців, а в 1921 році дозволу на вистави обійшлись Просвіті в 50.000 марок... в помешканні місцевої школи шкільним інспектором забороняється Просвіті збиратися, а жидам і полякам дозволяється» (Archive, Volyn, 1922).

Про полонізаційні і пацифікаційні процеси в середовищі українських дітей та молоді на початку ХХ століття стверджують архівні документи, наприклад, матеріали з'їзду «Просвіти» Волинського воєводства (1924 р.): «Притулок для дітей в Берестечку виховує українських дітей в польському дусі і навіть простує до змін православної віри дітей на римо-католицьку, а пропозиція Просвіти про допущення в притулок українського учителя відсунена» (Archive, Volyn, 1922).

Представники ковельської «Просвіти» відзначали у матеріалах з'їзду просвітян волинського воєводства, що «утиски з боку влади Просвіті страшні. Просвіта мала 5 філій, з котрих влада 2 філії зачинила через те, що дозволені загальні збори відбулись без представника влади». Ще більш жорстко висловлювалися на адресу місцевої польської влади представники луцької «Просвіти», зазначаючи «про заборону владою вивісок Просвіти на українській мові, про закриття бюро правних порад і подань, про арешти і висилку в табори інтернованих, навіть за те, що особа є членом Просвіти; про знущання і катування свідомого українського селянства, про притягнення Просвіти до відповідальності з метою загальної дискредитації Просвіти, про недозволення вистав навіть урядом воєводським; про закриття сільсько-господарських шкіл, про утиски українських учителів і звільнення їх з посад, про навмисне ненадання українському вчителю польського обивательства, про заборону шкільної влади користування помешканням шкіл для

культурно-освітніх цілей Просвітам» (Archive, Volyn, 1922).

Ковельські просвітяни писали: «В Ковелі при Просвіті мається притулок для дітей, в котрому знаходиться 40 душ, утримується притулок допомогою громадянства і збірками по церквах і видатки по утриманню виносять 500.000 марок місячно. Необхідно, аби Просвіти призначали що-місячно якусь певну суму на утримання притулку, який не може існувати без цього» (Archive, Volyn, 1922).

З'їзд волинської «Просвіти» (1924 р.) наголошував на значенні для населення регіону «української пісні, концерту і вистав, про велику потребу української середньої школи, а особливо для жіноцтва». Представники Рівненської «Просвіти» у 1924 році відзначали під час з'їзду волинських просвітян про те, що «Просвіта була закрита 5 місяців, тепер же праця дуже слаба за відсутністю коштів. Театральний гурток працює. Відчувається потреба об'єднуючого центру». Про необхідність створення такого об'єднуючого центру зазначали й представники володимирської «Просвіти»: «Життя Просвіти характеризується слабкістю руху і відсутністю доброї волі, через це необхідно утворення центру, що давав би моральну підтримку». Натомість учасники з'їзду волинської «Просвіти» від Острозького повіту відзначали небезпеку проникнення в середовище «Просвіт» росіян, «котрі ввійшли в Просвіту і про місцеву владу, яка старається вижити Просвіту з зайнятого нею будинку» (Archive, Volyn, 1925–1927).

У результаті проведеного з'їзду волинської «Просвіти» було прийнято рішення про створення Об'єднання культурно-освітніх організацій «Волинська Просвіта».

Розглядалося також питання функціонування української початкової школи в умовах утисків з боку польської влади, причому було відзначено «тяжке становище початкового шкільництва на Волині і систематичне знищення його шкільною владою... закриття учительських шкіл і систематичний похід шкільної влади, а також адміністрації проти української школи» (Archive, Volyn, 1925–1927). Щодо середньої української школи, що відзначалося про її «наявний стан русифікації і полонізації разом...». Загалом з'їздові довелося констатувати «цілковитий розвал і систематичне

нищення нижчої і середньої української школи, що є виключно наслідком освітньої антиукраїнської політики польської шкільної влади; злочинну беззаконну працю, як відповідальних, так і невідповідальних урядових чинників в справі народної освіти (куратор, інспектори, поліція, ксьондзи, війти), наслідком чого є не заспокоєння країни, не укріплення ладу й порядку, яких так прагне наша нещасна країна, а навпаки, збільшення занепокоєння і анархії, що вносять деморалізацію, як в низи народу, так і серед інтелігенції» (Archive, Volyn, 1922). З'їзд протестував «проти призначення керівниками українських шкіл поляків і взагалі проти наповнення українських шкіл польським учительським елементом, а також зовсім некваліфікованим, непідготовленим до учительської праці персоналом; проти заснування польських шкіл в українських селах і вимагає заміни відкритих там польських шкіл на українські; ... проти нагинок і терору на українське учительство, відривання від українських шкіл енергійного мужеського елементу й заміни його менш відпорним жіночим і вимагає прийняття назад на посади всіх безправно звільнених українських учителів» (Archive, Volyn, 1922).

З'їзд волинських просвітян, розглянувши питання про дошкільну та початкову українську школу на Волині та в інших регіонах Західної України, прийняв постанову про «необхідні сучасні завдання в обсягу дошкільного виховання... відкриття Просвітами дитячих садків і притулків, а в обсягу позашкільної освіти про українізацію служби божої в цілях релігійно-морального і естетичного виховання народу... про необхідність організації українського пласту і української сільської молоді»; йшлося також про «улаштування читалень, мобілізацію культурних сил, про утворення театральної дружини, організації хорів світського і церковного співу; ... про обов'язкове навчання на рідній українській мові в війську жовнірів-українців і про дозвіл їм співати українські пісні» (Archive, Volyn, 1922).

Велике значення на з'їзді волинської «Просвіти» (1924 р.) приділялося відносинам просвітян з православною церквою як осередком українства. Так, учасники зібрання наполягали з метою «морально-релігійного виховання нашого народу і зміцнення його національної відпорности українізована церква православна

безперечно відіграє величезну ролю... з'їзд звертається до Волинського Владика з прозбою неухильно йти по дорозі як найскоршого заведення служби Божої на живій народній мові (бо жива віра вимагає живої мови), задовольняючи постійні і часті прозби й вимоги в цій справі нашого народу, та усуваючи тих осіб, що в цій справі роблять свідомо перешкоди» (Archive, Volyn, 1925–1927).

В архівних матеріалах луцької повітової «Просвіти» вміщено відомості про українізацію церкви на Волині: «Сучасний стан справи українізації Церкви висвітлив в рефераті член Ради Іван Власовський, подавши від імени Церковного ряд інформацій про працю Комітету від церковного з'їзду 5-6 червня і до останнього часу, закликаючи громадянство а) до поширення органу Церковного Комітету «Рідна Церква», б) до приєднання передплатників і офіродаців на орган і взагалі пресу, що має пропагувати рух в Церкві, в) до заініціювання в справі організації при церквах, згідно існуючих законів, парафіяльних рад, г) до улаштування лекцій по церковних парафіях» (Archive, Volyn, 1922).

У справі громадського руху просвітян було також ухвалено про «організацію читалень, розмаїтих систематичних курсів, лекцій по містах і селах Волині і організації національних хорів»; а також вирішено «утворити об'єднання українських книгарень і видавництв Волині». Про активну діяльність волинської «Просвіти» в культурно-мистецькому розвитку краю пише і Б. Савчук (1996): «Театрально-аматорська діяльність стала однією з найбільш поширених та важливих напрямків діяльності «Просвіти» на Волині. Це зумовлювалось тим, що театральне мистецтво було найбільш доступним та популярним засобом національно-громадського та морального виховання» (Savchuk, 1996: 99).

У зв'язку з тим, що польська шкільна влада намагалася організувати видання підручників українською мовою без українського змісту, з'їзд прийняв рішення: «З приводу того, що Волинська кураторія має намір створити для українських шкіл Волині спеціальні підручники з антинародним напрямком що-до змісту книжок і з штучно-виробленою, при допомозі ворожих до українства і далеких від педагогії авторів, мовою-жаргоном, з'їзд, вбачаючи в цьому нечуваний замах на українську куль-

туру і рідне українське слово, гаряче проти цього протестує і свій протест-скаргу виносить на розгляд як Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, всіх вищих наукових українських інституцій, так і польської вищої наукової інституції – Академії наук у Кракові» (Archive, Volyn, 1922).

У доповіді голови товариства «Просвіта» Волині на з'їзді було зазначено: «По революції, коли була зламана тюрма Московсько-царської деспотії, широким потоком поплила по всім українським землям найбільш відома форма культурно-освітньої організації «Просвіта», яка неоминула й нашої темної, затурканної, але рідної і дорогої нам Волині. Ця форма організації не є нова – вона є наслідок тих церковних брацтв, що вкрили українську землю, а найбільше Волинь, під час боротьби з унією і відіграли високу роль в боротьбі за рідну українську культуру, освіту і релігію православну». У доповіді зазначалося, що «Просвіта» «є майже єдиною ознакою організованого національно-культурного життя під польською владою»; «влада польська всіма способами боролась як з «непримиримим ворогом польськості на Волині» послуговуючись засобами темної епохи лютого дикунства, азійсько-московської деспотії, гадаючи, що вони як віск розтоплять 10.000.000 українського народу» (Archive, Volyn, 1922).

Голова просвітян Волині зазначив об'єктивні й суб'єктивні причини, що викликали основні проблеми в діяльності «Просвіти»: «Об'єктивні проблеми, котрі сильніші від нас: наша неорганізованість, мала національно-громадська свідомість, слаба диференціація, недостаток рук до нашої праці». Не обійшов він увагою й внутрішні проблеми «Просвіти»: «Часто товариське життя обмежувалося тільки виставами та забавами, а по більшості то й було єдиним проявом його життя. Поставали конфлікти між «поважними» й «молодими», «діпломними» й «недіпломними», «старими» й «новими», не знаходили того, біля чого всі могли би зійтися і знайти примінення для своїх бажань і здібностей» (Archive, Volyn, 1922).

Водночас він визначив і світлі перспективи діяльності цієї громадської організації: «Появлення 35 відділів луцької Просвіти в різних час-

тинах повіту, де вся праця знаходиться в руках селянства і сільської інтелігенції дає яскраву картину в рості національної свідомості широких верств українського народу» (Archive, Volyn, 1922).

Луцька повітова «Просвіта» активно займалася організацією якомога більшої кількості українських початкових шкіл в повіті, хоча й мала в цьому сенсі великі труднощі. В одному з протоколів засідань луцької повітової «Просвіти» зазначено про міркування членів цієї організації про стан початкового шкільництва в повіті, який окреслено як «безнадійний», а тому варто було би «закликати батьків українських дітей шкільного віку в повіті до складання шкільних декларацій за українську мову навчання для їх дітей по школах, при чому філії Просвіти мають допомогти населенню в переведенні цієї акції до 31 грудня 1927 року; звернутися до органів місцевого самоврядування (ради гмінні, магістрати, сеймик) з проханням, аби ті останні відповідними ухвалами підняли перед урядом справу змін в законі від 31\VII\1924 р. про організацію шкільництва в напрямку усунення кривд, заподіяних тим законом українському населенню; звернутися до Міністерства публічної освіти з домаганням відкриття на Волині української вчительської семінарії» (Archive, Volyn, 1925–1927).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами визначено етнопедагогічну складову частину змісту і форм діяльності громадських рухів та об'єднань Західної України, переважно в другій половині XIX – перших десятиліттях XX століття. Відзначено, що вагомість *громадського складника* в переліку провідних етнопедагогічних концептів визначається колективним характером суспільного життя західноукраїнської спільноти досліджуваного періоду. Обґрунтовано роль і значення громадських організацій та рухів в західноукраїнському регіоні в досліджуваний період (ці організації реалізували зміст і сутність Громади як провідного етнопедагогічного концепта; вони розвивалися як інституційна форма Громади; в них акумульовано величезний практичний досвід народнопедагогічної діяльності західних українців в досліджуваний період).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юркевич О. Видавнича діяльність українських і єврейських громадських організацій Галичини 20-30-х рр. ХХ ст. у контексті поліетнічності культур. *Записки Львівської обласної наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. 2018. Вип. 10. С. 98–132.
2. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 201. Філологічна секція*. Нью-Йорк, 1981. 290 с. С. 59.
3. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: [б.в.], 1994. 143 с. С. 40–41.
4. *Зоря Галицька*. 1848. 15 травня.
5. Устиянович Корнило Миколайович – український художник, письменник, публіцист і громадський діяч.
6. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: [б.в.], 1994. 143 с. С. 44.
7. Перський С. *Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові*. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932. 268 с. С. 11.
8. Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів. 1924. С. 137–138.
9. Гарат Р.М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868– 1921 рр.): монографія. Переяслав-Хмельницький, 2005. 167 с.
10. Дядюк М.С. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр. Автореферат. Львів, 2002. 20 с.
11. Зуляк І.С. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурнопросвітня діяльність. Монографія. Чернівці, 2006.
12. Потіха О.Б. Діяльність національно-культурних товариств Західні України у міжвоєнний період. Електронний ресурс. URL : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21901/1/Potikha_tovarystva.pdf13.
13. Перський С. *Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові*. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932. 268 с.
14. Сварник Г. Архів товариства «Просвіта»: історія формування, сучасний стан. URL : <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2009/JRN/PDF/35.pdf>.
15. Перський С. *Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові*. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932. 268 с.
16. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: [б.в.], 1994. 143 с. С. 109.
17. Перський С. *Популярна історія Товариства «Просвіта» у Львові*. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932. 268 с. С. 62.
18. Справозданє зь дѣяльности головного выдѣлу руского товариства педагогичного у Львовѣ за часть вѣдь 1881 до 1890. Львів, 8 с.
19. Справозданє зь дѣяльности головного выдѣлу руского товариства педагогичного у Львовѣ за часть вѣдь 1881 до 1890. Львів, 8 с., с. 2.
20. Справозданє головного виділу руского товариства педагогичного за час від 25 марта 1895 до 1 січня 1896. Львів. 11 с., с. 2.
21. Атлас України й сумежних країв / під. заг. ред. В. Кубійовича. Львів: Український видавничий інститут, 1937. 66 карт, XLVIII с., с. XLVII.
22. Звіт шкіл Руского товариства педагогичного у Львові. За рік шкільний 1909\10. Львів: накладом Руского товариства педагогичного. 40 с. 44.
23. Звіт шкіл Руского товариства педагогичного у Львові. За рік шкільний 1909\10. Львів: накладом Руского товариства педагогичного, 1910. 40 с. С. 27.
24. Завдання сільських кружків Українського Педагогічного Товариства. Інструкція Головної Управи УПТ-ва з дня 8. квітня 1925., Ч. 2390. Львів: Накладом Українського Педагогічного Товариства, 1925. 15 с.
25. Завдання сільських кружків Українського Педагогічного Товариства. Інструкція Головної Управи УПТ-ва з дня 8. Квітня 1925., Ч. 2390. Львів: Накладом Українського Педагогічного Товариства, 1925. 15 с. С. 8.
26. Коковін О. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» на Бережанщині: екскурс в минуле та відродження історичної пам'яті. Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. 2014. Вип. 7. С. 216–252.
27. Звіт шкіл Руского товариства педагогичного у Львові. За шкільний рік 1911\12. Львів: накладом Руского товариства педагогичного, 1912. 12 с. С. 1.
28. Звіт шкіл Руского товариства педагогичного у Львові. За шкільний рік 1911\12. Львів: накладом Руского товариства педагогичного, 1912. 12 с.
29. Кружок «Рідної Школи» (Українського Педагогічного Товариства) ім.М.Шашкевича в Станиславові. 1929 р. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 279, оп. 1., спр. 20., 57 арк., арк. 16.
30. Переписка комитетa по организации украинской школы в г. Дубно с Дубенским староством и магистратом о выдаче разрешения на проведение собраний об открытии украинской начальной школы в г. Дубно и списки учащихся. 1921 р. Рівненський обласний державний архів. Ф. 505. оп. 1. спр.1.

31. Зьомко Н.С. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» як виразник української ідеї в освітньому та національному житті Галичини у міжвоєнний період. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історія*. Вип. 142. Т. 154. 2011. С. 23–25.
32. Державний архів Волинської області. Ф. 190. оп. 1. спр. 58. 105 арк.
33. Проців М. Українська приватна гімназія ім.Маркіяна Шашкевича в Долині: історія створення, діяльність, постаті. *Альманах «Рідна школа»*. 2014. С. 193–215. С. 205.
34. Луцкое поветовое общество «Просвितы». Материалы съезда культурно просветительных организаций на Волыни. 1922 р. Державний архів Волинської області. Ф. 54. оп. 1. спр. 31. 26 арк., арк.3
35. Луцкое поветовое общество «Просвиты». Материалы съезда культурнопросветительных организаций на Волыни. 1922 р. Державний архів Волинської області. Ф. 54. оп. 1. спр. 31. 26 арк., арк. 4.
36. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне : Ліста, 1996. 154 с.
37. Луцкое поветовое общество «Просвиты». Материалы съезда культурнопросветительных организаций на Волыни. 1922 р. Державний архів Волинської області. Ф. 54. оп. 1. спр. 31. 26 арк., арк. 12.
38. Луцкое поветовое общество «Просвита». Материалы организационной секции Луцкой поветовой «Просвиты». 1925–1927. Державний архів Волинської області. Ф. 54. оп. 1. спр. 70. 174 арк., арк. 6.

REFERENCES:

1. Yurkevich O. Publishing activities of Ukrainian and Jewish public organizations in Galicia in the 20-30's of the twentieth century. in the context of multiethnic cultures. Notes of the Lviv Regional Scientific Library named after V. Stefanyk. 2018. Issue.10. P. 98–132., P. 102.
2. Hnatyuk V. Selected articles on folk art. Notes of the Shevchenko Scientific Society. T.201. Philological section. New York, 1981. 290 pp., P. 59.
3. Stuparik B.M. Schooling in Galicia (1772–1939). Ivano-Frankivsk: [b.v.], 1994. – 143 p., P. 40–41.
4. Zorya Halytska. 1848. 15 May.
5. Ustyanovych Kornlyo Mykolayovych – Ukrainian artist, writer, publicist and public figure.
6. Stuparik B.M. Schooling in Galicia (1772–1939). Ivano-Frankivsk: [b.v.], 1994. – 143 p., P. 44.
7. Persky S. Popular history of the Society "Education" in Lviv. Lviv: Published by TV "Prosvita", 1932. 268 p., P. 11.
8. Wozniak M. How did the Ukrainian people's life in Galicia in Austria. Lviv. 1924. S. 137–138.
9. Garat R.M. Activities of the society "Education" in Galicia (1868–1921). monograph. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2005. 167 p.
10. Diadiuk M.S. Politicization of the Ukrainian women's movement in Galicia: 1921–1939. Abstract. Lviv, 2002. 20 p.
11. Zulyak I.S. Society "Education" in Western Ukraine in the interwar period: organizational principles, economic situation and cultural and educational activities. Monograph. Chernivtsi, 2006.
12. Fun O.B. Activities of national-cultural societies of Western Ukraine in the interwar period. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21901/1/Potikha_tovarystva.pdf13.
13. Persky S. Popular history of the Society "Education" in Lviv. Lviv: Published by TV "Prosvita", 1932. 268 p.
14. Svarnyk G. Archive of the society "Education": history of formation, current state. Electronic resource. <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2009/JRN/PDF/35.pdf>
15. Persky S. Popular history of the Society "Education" in Lviv. Lviv: Published by T-va "Prosvita", 1932. 268 p., P.
16. Stuparik B.M. Schooling in Galicia (1772–1939). Ivano-Frankivsk: [b.v.], 1994. – 143 p., P. 109.
17. Persky S. Popular history of the Society "Education" in Lviv. Lviv: Published by TV "Prosvita", 1932. 268 p., P. 62.
18. Report on the activities of the main branch of the Russian Pedagogical Society in Lviv for part of the waters of 1881 to 1890. Lviv, 8. 8 p.
19. Report on the activities of the main department of the Russian Pedagogical Society in Lviv for part of the waters from 1881 to 1890. Lviv, 8. 8 p., P.2.
20. Report of the main department of the Russian Pedagogical Society for the period from March 25, 1895 to January 1, 1896. Lviv, 11 p., P. 2.
21. Atlas of Ukraine and adjacent lands [under. head ed. V. Kubyovych]. - Lviv: Ukrainian Publishing Institute, 1937. – 66 maps, XLVIII p., P. XLVII.
22. Report of schools of the Russian Pedagogical Society in Lviv. During the school year 1909 \ 10. Lviv: published by the Russian Pedagogical Society. 40 s.
23. Report of schools of the Russian Pedagogical Society in Lviv. During the school year 1909 \ 10. Lviv: published by the Russian Pedagogical Society, 1910. 40 pp., P. 27.

24. Tasks of rural circles of the Ukrainian Pedagogical Society. Instruction of the Main Board of the UPT dated April 8, 1925, Part 2390. Lviv: Published by the Ukrainian Pedagogical Society, 1925. 15 p.
25. Tasks of rural circles of the Ukrainian Pedagogical Society. Instruction of the Main Board of the UPT dated April 8, 1925, Part 2390. Lviv: Published by the Ukrainian Pedagogical Society, 1925. 15 p., P. 8.
26. Kokovin O. Ukrainian Pedagogical Society "Native School" in Brzezany: a digression into the past and the revival of historical memory. Native School Society: History and Modernity. 2014. Issue 7. Pp. 216–252., P. 224.
27. Report schools of the Russian Pedagogical Society in Lviv. During the school year 1911 \ 12. Lviv: published by the Russian Pedagogical Society, 1912. 12 pp., P.1.
28. Report of schools of the Russian Pedagogical Society in Lviv. During the school year 1911 \ 12. Lviv: published by the Russian Pedagogical Society, 1912. 12 pp., P.13.
29. Circle "Native School" (Ukrainian Pedagogical Society) named after M. Shashkevych in Stanislavov. 1929 State Archives of Ivano-Frankivsk region. F.279, op.1., Spr.20., 57 ark., Ark.16.
30. Correspondence of the committee on the organization of the Ukrainian school in Dubno with the Dubno eldership and the magistrate on the issuance of permission to hold meetings on the opening of the Ukrainian primary school in Dubno and lists of students. 1921 Rivne Regional State Archive. F.505. op.1. file 1.
31. Zomko N.S. Ukrainian Pedagogical Society "Native School" as an expression of the Ukrainian idea in the educational and national life of Galicia in the interwar period. Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla. History.
32. State Archives of Volyn region. F.190. op.1. спр.58. 105 sheets.
33. Protsiv M. Ukrainian private gymnasium named after Markiyan Shashkevych in the Valley: history of creation, activity, figures. Almanac "Native School". 2014. p. 193–215. P. 205.
34. Lutsk County Society "Enlightenment". Proceedings of the congress of cultural and educational organizations in Volyn. 1922 State Archives of Volyn Region. F.54. op.1. спр.31. 26 sheets, sheet 3
35. Lutsk County Society "Enlightenment". Proceedings of the congress of cultural and educational organizations in Volyn. 1922 State Archives of Volyn Region. F.54. op.1. спр.31. 26 sheets, sheet 4.
36. Savchuk B. Volyn "Enlightenment". Rivne: List, 1996. 154 p.
37. Lutsk County Society "Enlightenment". Proceedings of the congress of cultural and educational organizations in Volyn. 1922 State Archives of Volyn Region. F.54. op.1. спр.31. 26 sheets, sheet 12.
38. Lutsk County Society "Enlightenment". Materials of the organizational section of Lutsk district "Enlightenment". 1925–1927. State Archives of Volyn Region. F.54. op.1. спр.70. 174 sheets, sheets 6